

Steen Johansen og Grundtvigs forfatterskab

Krista Stinne Greve Rasmussen & Kirsten Vad

Steen Johansen har med sin *Bibliografi over N.F.S. Grundtvigs forfatterskab* i fire bind, udgivet 1948-54, skabt et både unikt og særdeles nyttigt og afgørende redskab i Grundtvig-forskningen og for den digitale, videnskabelige udgave af *Grundtvigs Værker*, der i disse år udgives på Center for Grundtvigforskning, Aarhus Universitet. Artiklen beskriver Steen Johansens virke inden for forskningen, især hans arbejde med at bibliografere og registrere Grundtvigs forfatterskab og arkiv, sidstnævnte i *Registrant over N.F.S. Grundtvigs Papirer*, 30 bind udgivet i årene 1957-64. Endvidere skildrer vi, hvordan vi som editionsfilologer bruger Steen Johansens arbejder i vores daglige udgivelsesvirksomhed. Desuden præsenteres kort Steen Johansens egen biografi og bibliografi.

Indledning

N.F.S. Grundtvigs forfatterskab er omfangsmæssigt Danmarks største. Han var en udgivende forfatter i mere end 68 år med mere end 900 titler på sin publikationsliste. Dertil kommer Danmarks største privatarkiv og en række værker, der først blev udgivet efter hans død. I disse år er Center for Grundtvigforskning, hvor vi begge er ansat, ved at udgive hele det trykte forfatterskab fra hans levetid i en videnskabelig, digital udgave. Dette arbejde er beskrevet i artiklen “Den skrivende Grundtvig. At forvalte en mastodont”, der netop er udkommet i antologien *Den store mand. Nye fortællinger om Grundtvig*, redigeret af Lone Kølle Martinsen (2022).

De færreste er i tvivl om, at Grundtvig er en mastodont, ikke blot i dansk litteratur, men også inden for pædagogik, teologi og politik. I vores udgivelsesarbejde er Grundtvig dog ikke den eneste mastodont, vi beskæftiger os med. Vi står i bogstavelig forstand på skuldrene af en lang række

Grundtvigforskere, der kom før os. I denne artikel skal det handle om blot en af dem, nemlig Steen Johansen. Hans arbejde med *Bibliografi over N.F.S. Grundtvigs skrifter* (1948-54, 4 bind, herefter Bibliografien) og *Registrant over N.F.S. Grundtvigs Papirer* (1957-64, 30 bind, herefter Registranten) er helt uvurderligt for vores arbejde. Vi siger ofte, at vores arbejde ikke var muligt uden ham, og det er sandt så langt som, at uden hans indsats, ville vi i hvert fald ikke kunne gennemføre på de 20 år, der er afsat til projektet. I denne artikel vil vi præsentere Bibliografien og Registranten som udgivelsesprojekter og som værktøjer i vores daglige filologiske arbejde. Vi vil have særligt fokus på Steen Johansens rolle og betydning for værkernes virkeliggørelse, og vi indleder med en kort levnedbeskrivelse.

Steen Johansen (18. oktober 1908-9. februar 1987)

Da Steen Johansen dør i 1987, 78 år gammel, skriver Henning Høirup mindeordene i *Grundtvig-Studier*, hvor Steen Johansen omtales som “den utrættelige og pålidelige stifinder” i alle områder af sit virke. Det er naturligvis særligt Bibliografien, der for alle, der studerer Grundtvig, blev “helt uundværlig som ‘en ledetråd, en guide eller Baedeker’ i det kolossale forfatterskab” (Høirup 1987, 8-9). Med Bibliografien formåede Johansen at afslutte et projekt, det ikke var lykkedes andre at færdiggøre. Men det var også som en vigtig og central del af den kreds af Grundtvigforskere, der blomstrede efter Anden Verdenskrig, at han satte sit præg:

“Grundtvigrenæssancen”, der blussede stærkt op under besættelsesårene, førte en række af unge forskere ind i intensive studier på alle felter af Grundtvigs vidtspændende arbejdsområde. Hver gang, vi valfartede til kilderne i Det kongelige Bibliotek, kunne vi være sikre på at finde Steen Johansen, med myreflid granskende dagen lang. Hurtigt blev han en “nøgleperson” for os, altid redebon til, under kaffepauserne i den lille kantine, at drøfte vore undersøgelser og klar til at bistå os med råd og dåd. Her blev grunden lagt til det team-work, som kom til at præge de følgende års Grundtvig-forskning. (Høirup 1987, 7-8)

Særligt to ting kan man hæfte sig ved i dette citat: omtalen af Steen Johansen som en “nøgleperson” for denne gruppe samt brugen af ordet “team-

work”, som nok prægede den tids Grundtvigforskning, men som også er grundstenen i vores udgivelsesarbejde med *Grundtvigs Værker*, og måske er det faktisk meget betegnende for Grundtvigforskningen generelt. Som en del af denne gruppe og en af Høirups “tre ‘kongelige’ (Biblioteks) kammerater” var Johansen også med til stiftelsen af Grundtvig-Selskabet af 8. September 1947 i Ribe (Bradley 2005, 15).

Steen Asger Lorentz Johansen blev født i København i 1908. Hans forældre var Götha Håkansson og Johannes Frederik Johansen, der var ingeniør. I 1956 blev han gift med Kirsten Helene Jacobsen (Kristensen m.fl. 1966, 85). Han havde desuden en lillesøster, Eva, der døde i en alder af blot 24 i en sporvognsulykke (Borg 2015, 27). I 1927 blev han student fra efterslægten, og i 1937 blev han uddannet cand.mag. i tysk og dansk. Han underviste et par år, men fandt, som Høirup skriver, nok først sin rette hylde, da han i 1944 overtog arbejdet med Bibliografien (1987, 7). Herefter blev han i 1946 ansat ved Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, hvor han bidrog til *Ordbog over det danske sprog* og blandt andet leverede over 3.000 sedler til ordbogens udvidelse i *Ordbog over det danske sprog – Supplement* (Kjær 1992). I 1959 blev han ansat ved Rigsarkivet og endelig i 1961 ved Det Kongelige Bibliotek, hvorfra han blev pensioneret i 1978, men dog aldrig forlod Grundtvigforskningen (Høirup 1987, 7).

Bibliografiens tilblivelse

Bibliografien består af fire bind og dækker Grundtvigs trykte forfatterskab fra 1797 indtil hans død i 1872. Det var i forbindelse med udgivelsen af samleværket *Værker i Udvalg*, at Hal Koch og Georg Christensen besluttede, at en bibliografi over Grundtvigs forfatterskab skulle udkomme. Den første til at give sig i kast med arbejdet var cand.theol. Holger Sørensen i 1939. Året efter blev han afløst af magister Christian Westergård-Nielsen, der arbejdede på udgivelsen frem til 1942, men som derefter måtte opgive projektet af flere årsager. Det havde hurtigt vist sig, at opgaven med at lave en bibliografi over Grundtvigs forfatterskab var meget større end ventet (Christensen 1948, VII).

Da Steen Johansen påbegyndte udarbejdelsen af Bibliografien i efteråret 1944, overtog han noter og optegnelser fra sine forgængere. Disse var primært baseret på samlinger af Grundtvigværker som f.eks. Den

Thorkelinske Grundtvig-Samling (Det Kongelige Bibliotek), sang- og salmesamlinger samt værker udgivet i tidsskrifter (Johansen 1954, 9). Johansen fandt hurtigt ud af, at materialet langtfra var så dækkende, at der på det grundlag kunne udarbejdes en bibliografi. Han påbegyndte et større detektivarbejde med det mål at registrere alt det, Grundtvig havde udgivet. Ud over de samlinger, som findes på Det Kongelige Bibliotek, fandt han mange hidtil ukendte Grundtvigudgivelser ved at gennemse andre Grundtvigforskeres publikationer, som typisk var offentliggjort efter Grundtvigs død (Johansen 1954, 9). Da han havde samlet alt materialet, blev det sammenholdt med Grundtvigs liv. Herefter kunne han gå i gang med manuskriptet til Bibliografien, hvilket heller ikke viste sig at være en let opgave: “dette vilde atter igen volde meget hovedbrud, thi hvorledes beherske dette uhyre stof, dvs. finde den rette overskuelige, praktiske form, der paa samme gang meddelte alt væsentligt og udelod det uvæsentlige?” (Johansen 1954, 10).

Bibliografien udkom løbende mellem 1946 og 1954. Til at begynde med var planen, at Bibliografien skulle udgives i to bind (Christensen 1948, VII). Da bind 2 blev udgivet i 1950, stod det dog klart, at serien måtte omfatte tre bind. Denne udvidelse kom blandt andet af de talrige informerende småtekster, som Johansen tilføjede til de enkelte bibliografinumre. Han ønskede at “skabe en levende, litterær haandbog, en slags biografisk bibliografi, ikke blot beregnet til at slaa op i, men om mulig ogsaa til at læse” (Johansen, forord, bind 2). Den måtte ikke blive “alt for telefonbogsagtig” (Johansen 1954, 16).

Grundtvigs produktion var langt større, end Johansen havde regnet med, og ved udgivelsen af Bibliografiens tredje bind måtte han erkende, at værket krævede endnu en forøgelse (Johansen 1954, 14; Johansen 1952, bind 3, VI). De tre første bind udgør den egentlige bibliografi, mens bind 4 indeholder de rettelser og tilføjelser, Johansen opdagede under udarbejdelsen af de forudgående bind, samt et register. I forordet til bind 3 nævnes også muligheden for, at en fortegnelse over Grundtvigs efterladte papirer kunne tilføjes til bind 4. Dette blev dog ikke til noget på grund af materialets størrelse, men måtte afvente udgivelsen af Registranten, der påbegyndtes tre år senere.

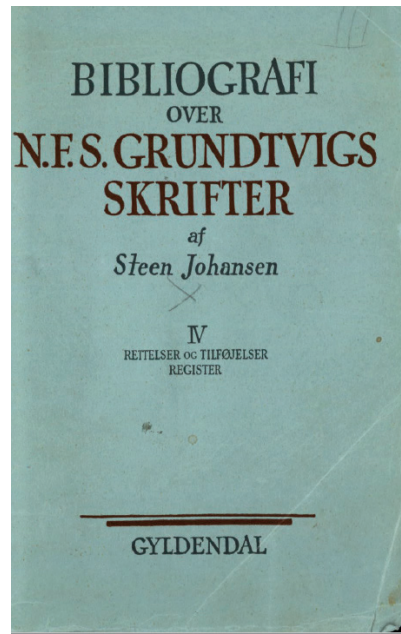
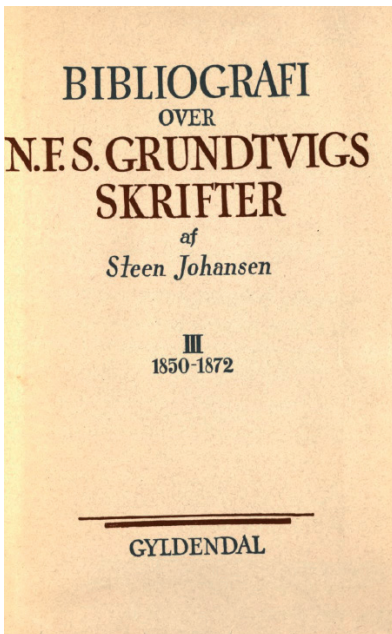
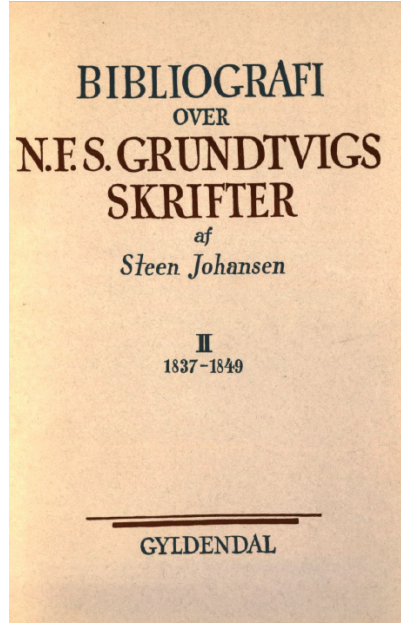
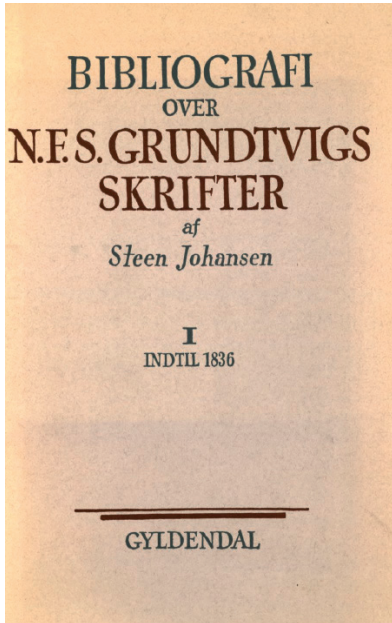
Bibliografiens indhold

Bibliografien er kronologisk opbygget – værker trykt i Grundtvigs levetid er registreret efter udgivelsestidspunkt, mens værker, som blev trykt efter hans død, er indordnet efter affattelsestidspunkt (Johansen 1948, bind 1, 1; Rasmussen 2022, 32). Alle værker er udstyret med et nummer, og 1468 er det sidst registrerede nummer i bind 3. I *Grundtvigs Værker* kaldes bibliografinumrene for SJ-numre efter Steen Johansen, og de bruges til omtale af de enkelte værker, både i den digitale værkoversigt og i hver enkel udgivelses kolofon. Vi anvender ligeledes numrene som filnavne i vores enorme digitale arkiv.

Hvert bind indeholder både en annalistisk samt en alfabetisk oversigt, og i bind 4 findes et register, som noterer titler, navne og førstelinjer i digte. Bind 1 dækker perioden 1797-1836, bind 2 1837-49 og bind 3 1850-72 (se de fire binds forsider på næste side).

For et udgivelsesprojekt som *Grundtvigs Værker* er Bibliografien et uundværligt værktøj. Ud over at give et overblik over Grundtvigs virke er den især anvendelig til at udforme de tekstredegørelser, som vi knytter til hver enkel udgivelse. I Bibliografien findes mange af de oplysninger, vi skal bruge: For hver tekst, der udkom som et selvstændigt tryk, nævnes udgivelsesdato, forlægger og trykkeri, det totale sideantal samt en formatbestemmelse (om den f.eks. er trykt som kvart eller oktav). Ved artikler angives datoen for udgivelsen samt navnet på den avis eller det tidsskrift, hvori den blev trykt, inklusive nummer og sidetal. Ud over dette findes en oversigt over værkets indhold med henvisninger til optryk i samleværker (f.eks. *Værker i Udvalg*), genoptryk, oversættelser og relevant litteratur fra Grundtvigforskningen. Vi verificerer oplysningerne, der dog sjældent er fejlagtige. Desuden knytter Johansen ofte en kort, men yderst oplysende tekst til værkerne, som ofte fortæller om dets emne eller baggrunden for udgivelsen. Disse er især anvendelige for den enkelte filolog til en indledende vurdering af værket, og hvilken filolog der bedst kan udgive det. Bibliografien er så vigtigt et værktøj for os, at der findes et eksemplar på hvert kontor.

I og med at Bibliografien blev udgivet over en periode på otte år, var Johansen nødsaget til at lave en optegnelse over de ændringer, trykfejl og mangler, han var blevet opmærksom på under udarbejdelsen. I fjerde bind findes således kapitlerne “Rettelser og tilføjelser” (1-108), “Sidste rettelser

Bibliografiens forsider. Det sidste bind har en anden omslagsfarve, da det er et registerbind. Eget foto.

1115. Den Danske Sag. (Af N. F. S. Grundtvig). IV.
Dannebrog $\frac{3}{6}$ (nr. 23), s. 1—4 (upag.). Aftrykt i P. Chr. Koch's „Dannevirke“ $\frac{12}{6}$ samme aar. — US X 55—62 || VU V 424—430. — Jvf. nr. 1106.
1116. *Indvielsen af Claras Kirkegaard og Maries Hvilested*. Kiøbenhavn. Thieles Bogtrykkeri. 1855. — 23 s., 8°. — Udsendt, antagelig i juni, som privattryk.
s. 3: Forord.
s. 5 selve forordet, undertegnet: N. F. S. Grundtvig.
s. 7: Indvielsen af „Claras Kirkegaard“.
s. 9—12 selve indvielsestalen (af Gr.).
s. 13: Indvielsen af Maries Hvilested.
s. 15—17 selve indvielsestalen (af Gr.).
Saavel forordet som de 2 indvielsestaler er optrykt i Gr.: Kirkelige Leilighedstaler, 1877, s. 108—113.
s. 19: Maries Hvilested paa Claras Kirkegaard. [= digt-titel].
s. 21—23: selve digtet (af Gr.):
„Aasen i den gamle Skov, . . .“
PS VIII 125—127 || VU VIII 389—391.
D. 28. okt. 1853 blev „Claras Kirkegaard“ (se om denne bibliogr. nr. 1032 slutn.) indviet. Gr.s tale ved indvielsen = den paa s. 9—12 ovenfor nævnte. — D. 6. juni 1855 indsattes fru Marie Gr.s kiste i den i mellemtiden udvidede slægtsgrav (jvf. bibliogr. nr. 1082). Gr.s tale ved denne lejlighed = den paa s. 15—17 ovenfor nævnte. I talen udtrykte Gr. bl. a. ønsket om, at ogsaa han i døden maatte komme til at hvile ved hendes side.
D. 21 juni valgtes Gr. til rigsdagsmand for Kerteminde-kredsen, se bibliogr. nr. 1120.
Forordet til 2. udg. af Saxooversættelsen, som udkom i hefter 1854—55, er dateret $\frac{1}{7}$, 1855, se bibliogr. nr. 335 B.

SJ:1116, Bibliografien, bind 3, side 140. Den korte indholdsbeskrivelse giver et klart billede af privattrykkets indhold.

og tilføjelser” (109-117), “Efterslæt I” (118-120), “Efterslæt II” (121-122). At de fordeler sig over fire tillæg, skyldes, at de blev udarbejdet ad fire omgange i årene 1950-54. Første omgang rettelser måtte i korrektur, så der kunne udarbejdes et register. Man skal altså tjekke fire steder for at være sikker på at have fået alle Johansens informationer med. Dette forhold beklagede han (Johansen 1945, bind 4, VI-VII).

I oversigterne over rettelser og tilføjelser findes mange vigtige informationer. Et eksempel handler om et enkelttryk af sangen med førstelinjen “Slesvig! Anglers Jarle-Sæde!” (Grundtvig 1844). Denne var blevet sunget ved folkefesten på Skamlingsbanken den 4. juli 1844 og var efterfølgende blevet genoptrykt i *Skov-Hornets Klang mellem Skamlings-Bankerne*,

hvor Grundtvig samlede sine taler, sange og tanker om festen. Sangen var blevet trykt på forhånd og delt ud under fejringen. Svend Grundtvig havde allerede i *Poetiske Skrifter* erklæret, at dette enkeltryk var gået tabt (Grundtvig 1889, 495). Efter udgivelsen af Bibliografiens bind 2, hvor denne sang og det forsvundne enkeltryk nævnes, havde Johansen haft held med at lokalisere et enkelt eksemplar, som var ejet af dr.theol. William Grønbæk. Johansen fik tilladelse til lave en fotokopi af trykket, som nu findes i Grundtvig Biblioteket, Vartov. Enkeltrykket blev tilføjet til nummeringen i Bibliografien og fik nummer 779a (Johansen 1954, bind 4, 70-71).

Ved udgivelsen af dette værk i *Grundtvigs Værker* havde vi desværre ikke held med at finde Villiam Grønbæks originale eksemplar af enkeltrykket. Vi havde adgang til Johansens fotokopi fra Grundtvig Biblioteket, og derudover lykkedes det at finde endnu et eksemplar af enkeltrykket i *Palsbos Visesamling* i Det Kongelige Bibliotek. Denne samling er udarbejdet af Thorben Palsbo, som var ansat ved Universitetsbiblioteket i København fra 1948 til 1984.

Under udgivelsesarbejdet med *Grundtvigs Værker* finder vi af og til oplysninger om genoptryk og lignende, som Johansen ikke har nævnt i Bibliografien. Indtil videre har vi dog kun fundet et enkelt værk af Grundtvig, som ikke er blevet registreret af Johansen. Dette er udgivelsen af to skåltaler, som Grundtvig holdt ved en 28. maj-fejring i 1838 (Grundtvig 1838). Den 28. maj markerer dagen, hvor Frederik 6. i 1831 gav tilsagn om at oprette De Rådgivende Provinsialstænder, ofte kaldet stænderforsamlingerne. De liberale havde fejret denne dag siden 1832, og til deres fest i 1838 bad de Grundtvig bidrage med en sang.

Johansen har kendt til festen og Grundtvigs taler, som bliver beskrevet i bibliografinummer 597 og 598 (Johansen 1950, bind 2, 124-125), men han har ikke kendt til selve trykket af talerne, som blev udgivet af festens arrangører den 6. juni 1838. Udgivelsen af talerne i *Grundtvigs Værker* har fået nummeret 598I: Værket knytter sig til bibliografinummer 598, og romertallet "I" angiver, at det er vores tilføjelse til Steen Johansens bibliografi.

Gennem Bibliografien anvender Johansen bogstaverne A, B, C osv. til at angive værkers 1., 2. og 3. udgave. Værker, som er blevet tilføjet i et af bind 4's afsnit om rettelselser og tilføjelser, giver Johansen et "a", hvilket sangen fra Skamlingsbanken med nummeret 779a er et eksempel på.

At Johansen har udført et kæmpearbejde med udgivelsen af Bibliografien, er der ingen tvivl om. Samtidens anmeldere var enige i dette, og Oscar Geismar, som skrev for *Kristeligt Dagblad*, fik ret i sit udsagn om, at “Fremtidens Grundtvig-forskere vil sende ham mange venlige tanker og være ham dyb tak skyldig” (citeret efter *Bibliografien*, bind 4, bagsidetekst). Og som Høirup også påpeger i sit mindeord: “Hans bibliografi har straks fra fremkomsten tjent – og vil i lang fremtid tjene – ikke blot som ‘opslagsbog’ men som inspiration til fordybelse i Grundtvigs forfatterskab” (Høirup 1987, 10).

Registrant over N.F.S. Grundtvigs Papirer

Da Steen Johansen var blevet færdig med Bibliografien, indgik han straks i et andet kolossalt arbejde – at registrere Grundtvigs papirer, som findes i Grundtvig-arkivet samt Ny Kongelig Samling på Det Kongelige Bibliotek (Michelsen 1997, 65). Grundtvig-arkivet er “det største danske privatarkiv fra det 19. århundrede” (Høirup 1957, 21-22), og det består af 200 æsker, som rummer 565 fascikler (fascikel er latinsk og betegner de bundter eller læg, som manuskripterne er samlet i). Alle disse samt de 29 fascikler fra Ny Kongelig Samling skulle registreres.

Arbejdet med registreringen foregik ved at udfylde fortrykte ark, der var inddelt i felter med hver sin overskrift, og informationerne blev indført med skrivemaskine. Disse ark kalder vi i vores arbejde registrantkort. Overskrifterne angiver bl.a. manuskriptets titel eller “kort indholdsangivelse”, papirsort, første og sidste linje i manuskriptet, nummer i bibliografien samt en indholdsregistrering. *Registranten* består af i alt 6.624 blade plus 515 blade med registre (Rasmussen 2022, 33), se illustration på næste side.

Det var Grundtvig-Selskabet og Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, som stod bag registreringsprojektet. Ud over Steen Johansen arbejdede dr.phil. Gustav Albeck (1906-95), cand.theol. K.E. Bugge (1928-2020), valgmenighedspræst Uffe Hansen (1894-1994), cand.mag. Niels Kofoed (1930-2016), dr.phil. William Michelsen (1913-2001), cand.theol. Kaj Thaning (1904-94) og dr.phil. Helge Toldberg (1913-64) også med registreringen. De maskinskrevne fortegnelser over Grundtvigs efterladte

Ny kgl. Saml. 3780, 4 ^o .		Registreret af SJ d. / 3 1962.
Grundtvig-arkivet fasc.:		Evt. enhedens nr.: 47.
1. Titel el. kort indholdsangivelse: Udkast til forordet til "Indvielsen af Claras Kirkegaard og Maries Hvilested". (1855)		Antal sider: 2.
		Antal blade: 1.
		Format: kvart.
2. Papirsort (farve og evt. vandmærke): hvidt maskinpapir.	7. Ms.' første linie: <u>Forord</u> Da jeg i Efteraaret (Octbr 27) 1855.	
3. Afmærkning (I. J. N. osv.): uafmærket.	8. Ms.' sidste linie: (øverst, oven over overskriften) Fred til Bod for bittert Savn.	
4. Ortografi:	9. Tryk el. benyttelse: utrykt i denne form.	
5. Andre ydre kriterier:		
6. Indre kriterier (allusioner, citater, m. m.):	10. Tidligere forskeres skønmæssige datering(er):	
	11. Nr. i bibliografien: (1116)	
12. Indholdsregest:		
<p>Tekst på den ene side af et kvartblad, hvoraf det øverste venstre hjørne er fraklippet.</p> <p>Overskriften er som anført <u>Forord</u>, og teksten er et udkast, som dog ikke afviger meget fra den endelige, trykte tekst. Efter at Gr. har skrevet siden ned, har han fortsat og afsluttet teksten på den åbne plads ovenover overskriften. På bagsiden har Gr. skrevet et udkast til skrifterets titel: Indvielsen af Claras Kirkegaard med Maries Hvilested (for Venner). - På tryk kom denne titel til at lyde en lille smule anderledes, se rubr. 1, og ordene "for Venner" kom ikke med.</p> <p><u>Datering.</u> Indvielsen fandt sted 6. juni 1855. Skriftet må være trykt ikke længe efter denne begivenhed, og forordet vel ligeså skrevet ikke længe efter, altså <u>sommer 1855.</u></p>		

Registrantkort over Ny Kongelig Samling 3780, 4°, nr. 47, der indeholder udkast til forordet til SJ:1116. Arket er udfyldt af Steen Johansen i marts 1962, hvilket fremgår i øverste højre hjørne.

arbejder blev udgivet i 30-bindes værket *Registrant over N.F.S. Grundtvigs Papirer*. Det første bind udkom i 1957 og det sidste i 1964.

Foruden beskrivelser af arkivmateriale indeholder Registranten også registre (titler, førstelinjer, henvisninger til Bibliografien mv.) og enkelte artikler. Her kan nævnes Helge Toldbergs artikel fra bind 29, som beskriver papirsorter, og hvordan disse kan hjælpe med at bestemme affattelsestidspunktet for Grundtvigs manuskripter. Toldberg gennemgår Grundtvigs anvendelse af forskellige papirer, men begrænser sig dog til perioden, hvor Grundtvig brugte håndgjort papir fra forskellige distributører – altså indtil 1838, hvor Grundtvig går over til maskinpapir (Toldberg 1964).

Efter udgivelsen af Registranten steg interessen for at indlevere privat-ejede Grundtvigspapirer til arkivet på Det Kongelige Bibliotek, hvilket fik Steen Johansen til at udarbejde et katalog over bibliotekets nye erhvervelser, som blev udgivet i *Grundtvig-Studier* i 1972 (Høirup 1987, 9; Johansen 1972).

Steen Johansens eget forfatterskab

De detaljerede beskrivelser i Bibliografien og Registranten samt arbejdets udførelse vidner om en forsker med høj akribi, men også om en arbejdssomhed og ihærdighed, som fik Steen Johansen til at kaste sig ud i projekter, han måske ellers havde sagt nej til. Om arbejdet med Bibliografien siger han selv: “Havde jeg den gang vidst, hvad jeg nu veed, — vidst hvilket omfang arbejdet vilde tage, vidst hvormange aar der vilde gaa osv., saa havde jeg betænkt mig flere gange og sikkert ikke indladt mig paa arbejdet” (1954, 10). Det er kontrafaktisk, hvorvidt han ville have sagt nej. Vi tror det ikke. Hans øvrige forfatterskab demonstrerer en forsker, der nok bare ikke kunne lade være.

Johansen bidrog 33 gange til *Grundtvig-Studier*. Fra 1. årgang i 1948 til og med 17. årgang i 1964 bidrog han hvert år, og især de bibliografiske oversigter over Grundtviglitteraturen, som han udarbejdede i årene 1945-62 (14 i alt), må fremhæves. Derudover bidrog han med anmeldelser og flere værdifulde artikler, her gengivet kronologisk (de bibliografiske oversigter er udeladt):

- Nugent Wade i Helsingør. En engelsk præsts møde med Grundtvig og Mynster, 1, 1948
 Grundtvigs embedsnedlæggelse 1826. En studie af H.J.H. Glædemark, 2, 1949 (anmeldelse)
 Grundtvig og teatret. Et par bemærkninger i tilknytning til Robert Neii-endams Afhandling, 3, 1950
 Om Grundtvig-udgaver, 4, 1951
 Om Grundtvig-bibliografiens tilblivelse, 7, 1954
 Grundtvig og teatret endnu engang, 7, 1954
 Om dannelse. Tale af N. F. S Grundtvig i "Danske Samfund" 4. maj 1841, 8, 1955
 Grundtvig og teatret, 9, 1956
 Søren Holm: Grundtvig und Kierkegaard. Parallelen und kontraste, 9, 1956 (anmeldelse)
 Søren Holm: Mythe og kult i Grundtvigs salmedigtning, 9, 1956 (anmeldelse)
 Grundtvigs Sang-Værk. Sjette bind, hefte 1, 10, 1957 (anmeldelse)
 Et af Grundtvig på tysk skrevet tilbageblik på sig selv fra vinteren 1813-14, 11, 1958
 Slutningen af "Lidet om Jesu Kristi Åbenbaring", 12, 1959
 N.F.S. Grundtvigs bopæle (adresser) i København, I indtil 1821, 13, 1960
 N.F.S. Grundtvigs bopæle (adresser) i København, II 1822-72, 16, 1963
 Familienstriden i 1872-73 om N.F.S. Grundtvigs efterladte papirer, 21, 1968
 Hvorledes kom Grundtvig til at oversætte Saxo og Snorre?, 21, 1968
 Grundtvig-manuskripter og grundtvigiana i Det Kongelige Bibliotek erhvervet 1963-maj 1972, 25, 1972

Steen Johansen skrev også artikler, anmeldelser og debatter i dagspressen og tidsskrifter, og han udgav samlinger af Grundtvigs højskoletaler og digte. Her kommer en (ufuldstændig) liste over hans øvrige produktion, der ikke stammer fra *Grundtvig-Studier*:

- "Lidt om den store danske Ordbog", *Folkeskolen*, Årg. 56, 1939
 "Debat", *Højskolebladet*, 1943, 1943
 Magnus Stevns: *Fra Grundtvigs salmeværksted*, udg. med Henning Høirup, 1950

- “En lille Selvbiografi af Grundtvig fra 1811”, *Berlingske Tidende*, 27.7.1952
- “Kaj Munks Grundtvig og den virkelige”, *Aarhus Amtstidende*, 11.7.1952
- “Georg Brandes om NFS Grundtvig”, *Gads danske magasin*, årg. 46, 1952
- “Nogle hidtil utrykte smådigte af Grundtvig”, *Højskolebladet*, 1956
- N.F.S. Grundtvig: *Taler paa Marielyst Højskole 1856-1871*, 1956
- “N.F.S. Grundtvig og censuren”, *Fund og Forskning*, 4, 1957
- N.F.S. Grundtvig portrætter*, udg. med Povl Eller, 1962
- Udvalgte digte af N.F.S. Grundtvig med indledning og noter af Steen Johansen*, 1962
- “Anmeldelse af: Sang-Værk – N.F.S. Grundtvig”, *Berlingske Tidende*, 25.7.1965
- “Digteren N.F.S. Grundtvig”, *Guldalderstudier. Festskrift til Gustav Albeck den 5. juni 1966*, 1966
- Grundtvig 1783-1872* (udstillingskatalog, Det Kongelige Bibliotek), 1972
- “Det Grundtvig-Boisenske familiearkiv”, *Fund og Forskning i Det Kongelige Biblioteks Samlinger*, 23, 1978
- Grundtvigs Erindringer og Erindringer om Grundtvig. I Udvalg*, udg. med Henning Høirup, 1983

Steen Johansens eget arkiv med efterladte papirer blev indleveret til Det Kongelige Bibliotek i 1990 som en gave fra Bodil Maltoft Nielsen, Steen Johansens svigerinde. Det indeholder 20 æsker, hvoraf de ni første omhandler Grundtvig. Derudover er der papirer om Johannes V. Jensen, Knut Hamsun, Søren Kierkegaard og Jeppe Aakjær samt nogle originale Grundtvigtryk og andre papirer (Acc. 1990/45).

Steen Johansen skrev aldrig afhandling om Grundtvig som mange af hans samtidige, hvilket dog ikke gør hans bidrag til Grundtvigforskningen mindre, tværtimod. Hans oversigter og registreringer af tekster, manuskripter, steder, portrætter og beskrivelser af Grundtvig står stadig som lyslevende kilder til Grundtvigs liv og forfatterskab. Steen Johansen var på mange måder med til at lægge grundstenen for vores videnskabelige udgave, da han startede det forberedende arbejde med artiklen “Om Grundtvig-udgaver” i 1951. Heri skrev han om en fremtidig udgave:

Der er sikkert intet andet at gøre end at begynde “paa bar bund” og lade udgaven tage form af det givne materiale, dog med størst muligt hensyn til det føromtalt litterære [dvs. litteraturhistoriske eller

publikationskronologiske] princip, hvilket vil sige, at de af Gr. selv til trykken befordrede skrifter olgn. og Gr.s efterladte papirer udgives i 2 forskellige serier fra først til sidst. (91)

Med andre ord efterlyser Steen Johansen en udgave af de værker, Grundtvig selv lod trykke, samt en udgave af hans efterladte papirer. Den første er vi godt i gang med, den bliver planmæssigt færdig i 2029. Hvad den anden angår, må fremtiden vise, om vi også kan imødekomme Steen Johansens ønske om en sådan udgave. Behovet er der i hvert fald.

Litteratur

Værker af Grundtvig

- (1838) “[Skåltaler i anledning af 28. maj 1838]” i *Festen den 28de Mai 1838 paa den kongelige Skydebane*, København, her efter udgaven i *Grundtvigs Værker*, udg. af Center for Grundtvigforskning ved Aarhus Universitet (www.grundtvigsværker.dk).
- (1844) *Sang ved Skamlings-Festen den 4de Juli 1844*, København, her efter udgaven i *Grundtvigs Værker*, udg. af Center for Grundtvigforskning ved Aarhus Universitet (www.grundtvigsværker.dk).
- (1880-1930) *N.F.S. Grundtvigs Poetiske Skrifter*, udg. af Svend Grundtvig, bind 7, 1889, København.

Værker af andre forfattere

- Borg, Nina (2015), *Min elskede farmor*, DIS Arkiv & Bibliotek (<https://bibliotek.dis-danmark.dk/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?biblionumber=17583>).
- Bradley, S.A.J. (2005), “‘To establish a free and open forum’: A memoir of the founding of the Grundtvig Society”, *Grundtvig-Studier* 56, 13-37.
- Christensen, Georg (1948), “Forord” i Johansen, Steen (1948-1954), *Bibliografi over N.F.S. Grundtvigs Skrifter*, København, bd. 1, VII-VII.
- Høirup, Henning (1957), “Grundtvig-selskabets tilblivelse og virksomhed i dets første tiår” i *Grundtvig-Studier* 1957, 7-24.
- Høirup, Henning (1987), “Steen Johansen 1908-1987” i *Grundtvig-Studier* 39, 7-10.

- Johansen, Steen (1948-1954), *Bibliografi over N.F.S. Grundtvigs Skrifter*, bind 1-4, København.
- Johansen, Steen (1951), "Om Grundtvig-udgaver" i *Grundtvig-Studier* 4, 69-91.
- Johansen, Steen (1954), "Om Grundtvig-bibliografiens tilblivelse" i *Grundtvig-Studier* 7, 7-21.
- Johansen, Steen (1972), "Grundtvig-manuskripter og grundtvigiana i Det kgl. Bibliotek erhvervet 1963 – maj 1972" i *Grundtvig-Studier* 25, 40-50.
- Kjær, Iver m.fl. (1992), "ODS-S: Forord, baggrund og indhold", København, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, <https://ordnet.dk/ods/tekster-fra-den-trykte-ordbog/ods-s-forord-baggrund-og-indhold> (27.9.2022).
- Kristensen, H.K., Prange, Knud og Hvidtfeldt, Johan (red.) (1966), *Danske historikere 1965*, Dansk historisk Fællesforening.
- Michelsen, William (1997), "Om Grundtvig-Selskabet 1947-1997 – et tilbageblik" i *Grundtvig-Studier* 48, 53-71.
- Ramussen, Krista Stinne Greve (2022), "Den skrivende Grundtvig. At forvalte en mastodont" i Martinsen, Lone Kølle (red.) (2022), *Den Store Mand. Nye fortællinger om Grundtvig*, København, Gads Forlag, 20-35.
- Registrant over N.F.S. Grundtvigs Papirer* (1957-1964), Grundtvig-Selskabet af 8. September 1947 og Det Danske Sprog- og Litteraturselskab (udg.), bind 1-30, København.
- Toldberg, Helge (1964), "Papirsorterne i Grundtvig-håndskrifterne på det kgl. Bibliotek og deres værdi som dateringshjælp" i *Registrant over N.F.S. Grundtvigs Papirer*, bind 29, København, 1-28.